

Oglej, AQUILEIA je mesto in občinsko središče v spodnji Furlanski nižini ob cesti Červinjan-Gradež. Pomemben je predvsem zaradi spomenikov iz rimske in starokrščanske dobe.

Oglej so ustanovili Rimljani leta 181 pr.n.š. kot vojaško naselbino na stičišču raznih narodov in trgovskega prometa. Sprva je rabil kot branik proti vdorom barbarskih ljudstev in iztočnica za vojaške pohode in osvajanja.

Oglej je imel dobro razvito cestno omrežje, zato se je vedno bolj uveljavljal kot trgovsko središče in sedež dobro razvitega in finega obrtništva. Svoj vrh je mesto doseglo v času cesarja AUGUSTA in je spadalo v X. regijo (Venecia in Istra) in bilo njeno glavno mesto in upravno središče za velik del sedanjega slovenskega ozemlja in Istre.

Zaradi strateško in prometno zelo ugodne lege, ker leži v zaledju severnojadranskih lagun in je usmerjen proti vzhodu, se je začel zelo hitro razvijati in postal 9 največje mesto rimskega imperija in njegovo najpomembnejše trgovsko središče na severu.

Mesto je imelo obzidje, ki je segalo do pristanišča ob reki Natissi, 400 m dolgi pomol je bil zgrajen iz blokov istrskega kamna, zgrajena so bila velika skladišča. Ohranjen je del foruma s stebriščem in baziliko, zahodno od glavne ulice je bil zgrajen amfiteater s premerom 145 m, zgrajeno je bilo 300 m dolgo dirkališče (cirkus), severno od amfiteatra sta dva termalna objekta z mozaičnim tlakom, zahodno od njega so ostanki pokopališča. V bližini starokrščanske bazilike, vzhodno od Natisse so bili sodeč po najdbah domovi Orientalcev in prostori posvečeni kultu IZIDE, MITRE in drugih bogov.

Večino kopenskega prometa iz vzhodnega dela imperija v Italijo je potekalo prek Ogleja. Od številnih poti, ki so povezovala Oglej s severom (Karnija), zahodom (Padska nižina), jugovzhodom (Istra) in vzhodom je bila najpomembnejša le-ta, ki je povezovala Italijo z Podonovjem preko Vipavske doline, Emone, Celeje, Petovie.

Krščanska skupnost je v 3. st. dosegla organizirano obliko s škofom na čelu. Ustanovitelj oglejske Cerkve je bil evangelist MARKO, prvi oglejski škof pa sv. MOHOR. S tem so bili ustvarjeni pogoji za širjenje krščanstva. Postavili so tri velike in razkošne bogoslužne dvorane v obliki podkve, glavni dve sta potekali vzporedno, stranska pa ju je povezovala. Vsaka je lahko brez težav sprejela dva do tri tisoč vernikov, kar je izredno, saj je bilo oznanjevanje evangelija šele na začetku. V eni dvorani so potekali liturgični obredi z branjem svetega pisma v drugi pa sestanki in razprave.

Bogoslužne dvorane kmalu niso mogle več sprejemati vseh vernikov, zato so jih porušili in postavili nove obsežnejše. Okrog leta 345 so na prostoru severne dvorane zgradili novo precej večjo, saj je merila 79 m v dolžino in 31 m v širino. Bila je 14 m daljša od prejšnje in sploh največja na Oglejskem. To bogoslužno

dvorano je leta 452 porušil ATILA in je niso več obnovili, Huni pa so precej poškodovali tudi južno dvorano.

Posebna značilnost Ogleja so bile bazilike, ki so bile vse strogo pravokotne oblike in brez apside.

Po divjanju Hunov je Oglej kot cerkveno središče doživel precejšen padec. Otroci beguncev so se po vrnitvi v Oglej odločili, da obnovijo južno dvorano in na njenih temeljih postavijo pravo baziliko, ki je odgovarjala približno obsegu sedanje bazilike. Gradbena dela so dokončali pod škofom MAKSENCIJEM (811-838) z denarnimi sredstvi, ki jih je prispeval KAREL VELIKI.

Sedanja čudovita bazilika je v glavnem nastala po večkratnih obnovitvah, ki so se v glavnem končale pod patriarhom POPONOM leta 1031. Dolga je 65,60 m, široka 30 m in visoka 32 m in zidana v obliki latinskega križa. Tri ladje povezuje prečna ladja, dolga 43 m in široka 9 m. Bazilika lahko sprejme 10.000 ljudi.

Arhitektonsko je zgradba zidana v romanskem slogu z gotskimi dodatki. Sloni na dveh vrstah visokih stebrov: 10+10. Posvetil jo je patriarh POPO 13. julija 1031 ob navzočnosti dveh kardinalov in dvanajstih podložnih škofov. Leta 1348 je hud potres porušil ves zgornji del. Obnoviti ga je dal patriarh MAKRVARD iz Randecka (1365-1381). Baziliko je dvignil za nekaj metrov in nadomestil romanske loke med stebri z gotskimi. Drug pomemben obnovitveni poseg je bazilika doživela pod patriarhom DOMINIKOM GRIMANIJEM (1498-1517). Dal je namreč postaviti mogočno tribuno v lepem renesančnem slogu in glavni oltar.

Mozaična tla bazilike segajo en meter pod višino stebrov in so največja dragocenost bazilike. Celoten mozaik ki meri 73 x 20 m (750m²) je predstavljal celotni tlak prve TEODOROVE bazilike iz leta 313 (južna dvorana). Do tega prvotnega mozaika so prišli leta 1909 avstrijski stokovnjaki, ki so odstranili belorodeče kvadratne plošče, ki jih je dal položiti POPO v svoji baziliki leta 1031 na enometrsko plast naplavljenе ilovnate zemlje in proda. Čeprav je mozaik delno poškodovan, lahko še vedno občudujemo najpomembnejše podobe in simbole npr.:

- boj med petelinom in želvo, to je boj med Kristusom in hudičem, med krščanstvom in poganstvom. (starogrško je želva simbol za temo, ker prebiva v podzemlju).
- v mozaiku so jate ptic in doprsne podobe ljudi (darovalci in dobrotniki), vmes je kaka riba. Kot je znano riba označuje Kristusa.(grško IXTHYS) vsebuje začetne črke Kristusovega imena in njegovih vzdevkov in sicer Jezus Kristus, božji Sin, Odrešenik. Ta Jezusov monogram so poznali že v rimskih katakombah.
- ptice na vejah ponazorujejo raj ali paradiž
- enkratna na svetu je "krščanska Zmaga", posebljena v krilatem živem bitju ki v rokah drži venec in palmovo vejico (znak mučeništva).
- končni del mozaika zajema bogat morski prizor z znamenitim TEODOROVIM napisom, ki so ga vnesli po njegovi smrti. V prevodu se glasi "Blagor tebi,

Teodor, ki ti je uspelo ob podpori Vsemogočnega in njegove črede srečno dokončati vse to delo in ga posvetiti božji slavi".

Granitni in iz istrskega apnenca izklesani stebri so antičnega izvora. Glavno ladjo prekriva lesen, v ostrešje dvignjen strop, ki spominja na prerez ladijskega trupa. V baziliki je pomembna kripta z freskami, ki so jo postavili, da bi v njej hranili relikvije svetnikov, ki pa so bile večkrat izropane. Dragocene freske na stenah in stropu segajo v 12 st. Upodobljeni so prizori iz življenja sv.MARKA in sv.MOHORJA, prizori o Kristusovi smrti, Marijin prehod in druge podobe Oglejskih mučencev.

Pomembni so še osrednji oder, glavni oltar, nagrobnik sv.MARKA, nagrobnik sv. bratov Kancijanov, kapela gospodov Torriani in freske nad glavnim oltarjem, ki so še iz Poponovih časov.

Nad pokrajino se dviga tudi 73 m visok zvonik, ki že od leta 1031 kljubuje zobu časa, potresom in vremenskim ujmam (večkrat ga je zadela strela). Njegov vrh je že celih 90 cm zunaj svojega težišča, temelji pa so zaradi arheoloških izkopavanj spodkopani in oglodani. Oglejski zvonik so gradili celih 10 let in pri tem uporabljali gradbeni material iz porušenega rimskega amfiteatra, ki mu je stal nasproti. Zvonik za vso furlansko nižino predstavlja duhovno in orientacijsko točko, zato so nanj Benetke gledale z zavistjo in so po njegovem vzorcu dvignile zvonik sv.MARKA.

V Ogleju je delovala tudi kovnica srebrnega denarja do leta 1420. Novci iz oglejske kovnice so imeli pomembno vlogo na slovenskem ozemlju, predvsem na Primorskem in Kranjskem. Imeli so značilno skledičasto obliko, na sprednji strani je bil upodobljen patriarh na zadnji pa sprva svetišče nato pa orel.

Za Slovence je OGLEJSKI PATRIARHAT pomemben, ker je obsegal ozemlje, ki je segalo na severu do Drave, na vzhodu in jugu pa do Sotle, Kolpe in obal jadranskega morja. Meje patriarhata so se večkrat spreminjale, na cerkveno življenje na Slovenskem pa sta vplivala predvsem patriarh PEREGRIN I. (1131-1161) kot ustanovitelj samostana v Stični in Gornjem Gradu ter patriarh BERTOLD ANDEŠKI, ki je leta 1237 načrtoval ustanovitev škofije v Gornjem Gradu. Leta 1461 je cesar FRIDERIK III. ustanovil Ljubljansko škofijo in jo izvil iz oglejskega patriarha. Ta oglejski patriarhat so na pritisk Avstrije ukinili leta 1751 in namesto njega ustanovili dve nadškofiji, goriško za habzburški in videmsko za beneški del ukinjenega patriarhata.